

УДК 330.59-058.32:311.14

Романчук Н.М.

головний економіст

Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ ЗАМОЖНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті представлено основні підходи до виокремлення заможних верств населення, висвітлено основні критерії їх суспільної стратифікації та фактори, що обумовлюють необхідність дослідження заможних. Певна увага приділена оцінці наявних джерел інформації для аналізу даної групи населення. Доведено доцільність комплексного використання декількох інформаційних джерел для підвищення надійності оцінки заможних верств населення України.

Ключові слова: заможні верстви населення, статистична інформація, межа заможності, критерій заможності домогосподарства, споживчі витрати.

Романчук Н.Н. ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ ЗАЖИТОЧНЫХ СЛОЕВ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

В статье представлены основные подходы к определению зажиточных слоев населения, освещены основные критерии их социальной стратификации и факторы, обуславливающие необходимость исследования зажиточных. Определенное внимание уделено оценке имеющихся источников информации для анализа данной группы населения. Доказана целесообразность комплексного использования нескольких информационных источников для повышения надежности оценки зажиточных слоев населения Украины.

Ключевые слова: зажиточные слои населения, статистическая информация, предел зажиточности, критерий зажиточности домохозяйства, потребительские расходы.

Romanchuk N.N. EVALUATION PECULIARITIES OF STANDART OF LIVING OF THE RICH

The paper presents the main approaches to the identification of the Rich, highlights the main social stratification criteria of them and the factors making necessity of their studying. Some attention is paid to the available information sources used for the analysis of this social group. The expediency of the integrated usage of multiple data sources for improvement the Rich evaluation reliability in Ukraine is proved.

Keywords: the Rich, statistical data, wealth threshold, households wealth criteria, consumption expenditures.

Постановка проблеми. Останні десятиліття спостерігається зростання кількості досліджень різних аспектів життя заможних верств населення (далі – ЗВН), однак інформація щодо цієї соціальної групи залишається достатньо фрагментарною та неповною. Як наслідок, увагу все більшого кола дослідників привертає проблема розробки підходів та методів до оцінювання заможних.

Причини подібної популярності криються не лише в тому, що ЗВН прямо чи опосередковано формують політичні, економічні та соціальні стандарти соціуму, але й в більшості формують джерела фінансування соціальних програм у країні через здійснення найбільших податкових внесків до національних бюджетів. Наприклад, в США та Великій Британії верхня децильна група населення (найбагатші 10% всього населення країни) здійснюють більше половини суми податків з доходів фізичних осіб (71% та 51% відповідно), а верхня процентильна група (найбагатший 1% населення) – майже третину (рис. 1). Відповідно, дослідження ЗВН вимагає перш за все їх чіткого визначення, окреслення пріоритетних проблем оцінювання, формування інформаційного та методологічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати досліджень різних аспектів умов життя заможних верств населення в різних країнах представлені в роботах Е. Аткинсона, В. Бобкова, Т. Пікетті, Е. Саеза, С. Старкова та ін. В межах проблематик суспільної диференціації за рівнем життя та соціальної структури українського населення варто зазначити дослідження Е. Лібанової, Л. Черенько, А. Гвелесіані, О. Крикун [1; 2].

Частина проблеми, не вирішена раніше. Вітчизняні дослідження висвітлюють лише чисельність та соціальні характеристики представників ЗВН, рідше –

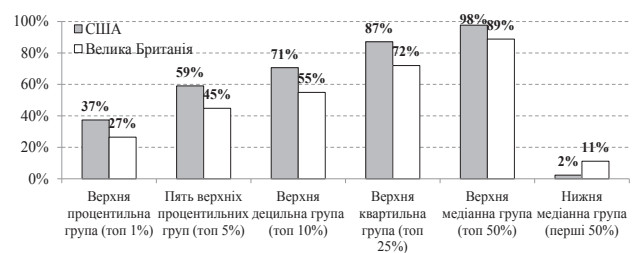

Рис. 1. Частки з загальної суми податку з доходів фізичних осіб, внесеної до бюджету відповідними процентильними групами розподілу населення США та Великої Британії проранжованими за доходами до оподаткування в 2010 р.

Джерело: за даними [3; 4]

історію формування верстви. Відповідно, є очевидною необхідність ґрунтовного аналізу виключно даної групи населення з позицій особливостей оцінки умов життя заможних.

Завданнями даної статті є окреслити основні існуючі підходи до детермінації заможних верств, їх значення та роль в суспільстві; визначити інформаційні джерела дослідження ЗВН; окреслити основні підходи до оцінювання ЗВН.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на численність публікацій, що висвітлюють різні аспекти дослідження ЗВН, погляди науковців істотно різняться щодо питання які критерії та методи кількісної їх оцінки слугують індикатором заможності певної суспільної групи.

Критерій стратифікації в даному випадку детермінується як якісна чи кількісна характеристика (ознака, показник) домогосподарства/особи, що є основою для побудови суспільної ієрархічної нерівності.

При аналізі заможних верств населення використовуються наступні критерії:

- монетарні – доходи, витрати, заощадження або інші високоліквідні активи населення;

- майнові (немонетарні) – нерухомість, автомобілі, побутова техніка, предмети розкоші (ювелірні прикраси, антикваріат, предмети мистецтва) або інші низько ліквідні активи у власності осіб / домогосподарств;

- суб'єктивні (самооцінка рівня життя населенням або експертні оцінки).

Межа верстви в даному дослідженні визначається як кількісне значення одного або декількох критеріїв стратифікації, що є пороговим при поділі населення на ієрархічні групи (верстви). Таким чином, межа заможності – значення одного або декількох стратифікаційних критеріїв, що поділяють сукупність домогосподарств на заможних та незаможних.

Частою є ситуація, коли в країні існує декілька меж, використовуваних офіційними інститутами та організаціями для означення певних груп населення як заможних. Різниця між цими пороговими значеннями доходів може бути істотною та коливатися в межах 30-50% (Канада, США). Подібна варіація порогових значень критерію заможності звичайно пояснюється різним цільовим призначенням встановлених меж. Крім того, деякі з них змінюються кожного року, оскільки абсолютно визначена межа зазнає істотного впливу макроекономічних монетарних чинників.

Зважаючи на практику виокремлення ЗВН, значимо наступні широкочисленні підходи до визначення меж заможності:

- абсолютно визначена межа;
- відносно визначена межа.

Характерною особливістю першого підходу є встановлення меж у абсолютному вимірі (у формі абсолютного показника), що є граничним рівнем визначеного критерію (доходів, витрат, вартості активів тощо), перевищення якого дозволяє віднести особу / домогосподарство до певної верстви населення (в даному випадку – ЗВН). Основним недоліком меж даного типу є їх довільність, найчастіше – відсутність чіткої методології побудови, дослідники встановлюють їх, ґрунтуючись на власному досвіді, науковому баченні проблеми або використовуючи широкочис-

вані підходи, застосовувані іншими науковцями (метод аналогій).

Відносно визначені межі ЗВН групуються за способом розрахунку. Методологія розрахунку першої групи полягає в використанні квантильних точок поділу проранжованої за величиною доходу сукупності населення / домогосподарств для визначення їх високодохідної частки. Дані точки поділу виражаються в процентилях, децилях, квінтолях, квартилях, медіанах, *n*-тилях тощо. Варто зазначити, що саме даний спосіб побудови меж найчастіше використовується при визначенні заможних верств, погляди дослідників різняться щодо *n*-тильності поділу сукупності. Пріоритет віддається верхній децильній, інколи квінтільній групі, топ 1%, інколи топ 0,1%, топ 0,01% групам розподілу населення за доходами. Саме розрахунок абсолютних значень квантильних точок розподілу населення за обраним видом майнового критерію і є, в більшості випадків, «відправною точкою» побудови абсолютних меж заможності. Основною перевагою даного підходу є зручність розрахунку та можливість співставлень показників в міжнаціональному та часових розрізах, поширеність даної методики тощо.

Альтернативним способом виведення відносних меж є методика мутиплікації абсолютних чи відносних загальноприйнятих чи загальновідомих меж поділу населення: абсолютні чи відносні межі бідності, медіанний рівень доходу, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата тощо.

Однією з основних проблем дослідження ЗВН є обмеженість та низька надійність наявних даних щодо доходів та витрат даної групи населення. Результати більшості досліджень рівня та умов життя заможних є спірними та дискусійними, оскільки відсутність достовірної інформації провокує неузгодженість оцінок відповідних показників.

Залежно від сфери дослідження заможних верств виділяються статистичні, адміністративні, соціологічні, маркетингові джерела інформації. До першої групи відносять дані, що надаються національними статистичними службами: вибіркові обстеження бюджетів домогосподарств, галузева статистика, статистика національних рахунків тощо. Їх особливістю та основною перевагою є офіційний характер інформації, оскільки дані цілеспрямовано отримуються виключно органами статистики, процес збирання,

Таблиця 1

Особливості використання різних джерел даних при оцінюванні заможних верств населення

Джерело даних	Особливості		Науковці, що використовували в дослідженнях
	Позитивні	Негативні	
<i>Обстеження домогосподарств</i>	Охоплюють всі верстви населення та всі вікові групи.	– наявність похибки вибірки; – поширеність практики відмови від участі у обстеженні (особливо заможних домогосподарств); – в деяких країнах проводяться чи не є регулярними.	Е. Лібанова, Л. Черенько, А. Гвелесіані, Р. Тітмус, А. Пайхл, Е. Шафер, К. Шечер, Д. Мерц тощо
<i>Дані податкових реєстрів</i>	бази є неперервними тривалий період часу (в Європі – з кінця XIX ст.).	– охоплюють лише сукупність податковозобов'язаних осіб; – наявні ситуації неможливості використання в дослідженнях з огляду на ряд методологічних особливостей (визначення та склад оподаткованого доходу може різнитись в різні періоди часу); – податковозобов'язані особи можуть ухилятися від сплати податків, або зменшувати декларовану суму доходів тим самим спричиняючи неточність сукупних показників доходів.	Т. Пікетті, Е. Аткинсон, Е. Сасз, А. Лі Ф. Альваредо Ф. Делл М. Вілл Ч. Морігуші К. Лендеїс Б. Густафсон Б. Дженсон М. Ортон тощо

Джерело: складено автором

обробки та публікація даних є доступною для користувачів. Означені джерела в тій чи іншій формі відображають кількісні та якісні оцінки доходів та витрат різних верст населення, однак у своїй сукупності дозволяють підвищувати точність досліджень за рахунок їх комплексного використання.

До адміністративних джерел належать бази даних (реєстри) податкових органів. Використання даного джерела інформації при дослідженні ЗВН стало особливо популярним після публікації цілої серії видань, що отримали назву «нової літератури про топ-доходи», основоположниками якої вважаються Т. Піктті та Е. Аткинсон [5]. Означені дослідження висвітлюють динаміку доходів найбагатшої верстви суспільства (як правило, останньої децильної групи) різних країн світу за більш ніж півстолітній період.

Звертаючись до питання дослідження ЗВН, найбільш використовуваними даними для їх оцінки являються обстеження бюджетів домогосподарств та податкові реєстри. Кожен із закордонних науковців вбачає певні сильні та слабкі сторони при використанні одного з даних джерел, які варто враховувати при дослідженні ЗВН (табл. 1). В Україні дані податкових служб недоступні широкому колу дослідників, відповідно, одним з основних джерел дослідження доходів та витрат населення виступає обстеження умов життя домогосподарств (далі – ОУЖД), що проводиться Державною службою статистики України на щорічній основі. Однак, фактична відсутність ЗВН у вибірці (як правило, останні відмовляються від участі в обстеженні), ускладнює їх аналіз.

Для підвищення надійності оцінок доцільно здійснювати розрахунки з використанням даних системи національних рахунків, статистики торгівлі, інші адміністративні дані (зокрема, даних щодо споживання електроенергії). Практичне значення впровадження подібних досліджень є запорукою наступного підвищення точності розрахунку загальноекономічних показників. Так, розрахунок структури витрат ЗВН України здатний підвищити надійність оцінювання загальної структури споживання всього населення, а отже, і структури вагів індексу споживчих цін [6, с. 33].

Джерелами непрямих даних щодо ЗВН можна вважати дані щодо роздрібною торгівлі товарами «luxury»-класу (товари та послуги, статусна складова яких є значно вищою за функціональну): дорогі авто, елітна нерухомість тощо. Під час кризових явищ в економіці обсяги ринків даних товарів залишаються сталими чи незначно змінюються. Прикладом може стати вітчизняний ринок автомобілів, де обсяги продажів наддорогих авто в 2009 р. не зменшились: в Україні офіційними дилерами було реалізовано 30 екземплярів Bentley (середня вартість яких становить EUR 200 тис.) загальною вартістю EUR 6 млн. Дана цифра майже еквівалентна показнику продаж авто даної марки у 2008 році. Поряд з цим, на ринку існують «сірі» дилери, що, за оцінками експертів, дублюють обсяги поставок офіційних [7]. Варто згадати і марку Rolls-Royce (середня вартість EUR 700 тис.) – у 2009р. було реалізовано 7 екземплярів [8, 9].

Загалом, ріст ринку авто з 2009 по 2012 рік склав 36%, тоді як сегмент преміум за той же час виріс більш ніж в два рази (на 107,5%). Дана ситуація пояснюється експертами особливостями товарів luxury – споживачі даних авто не залежать від кризових явищ в економіці, рішення щодо покупки не детермінується ціною [10]. При цьому, за очевидної стагнації всього ринку легкових авто в 2013 році обсяги реалізації авто преміум класу ростуть (рис. 2).

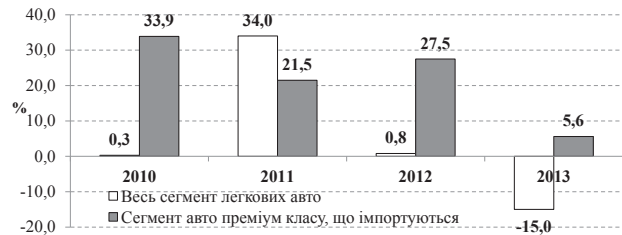

Рис. 2. Темпи росту обсягів реалізації авто в Україні 2010-2013 рр., %

Джерело: Winner, Укравтопром

Як вже було зазначено, одним із підходів дослідження заможних верств населення є використання декілька інформаційних джерел. Так, в результаті коригування статичних ваг ОУЖД, що використовуються для поширення оцінок на всю генеральну сукупність, на структуру кінцевих витрат домогосподарств (згідно класифікації СОІСОР) Системи національних рахунків (далі – СНР) мала місце дооцінка ЗВН в обстеженні. Останнє підтверджує той факт, що структура споживання заможних очевидно змінилась в порівнянні з відповідною структурою всієї сукупності домогосподарств ОУЖД (рис. 3). Згідно з законом Оукена, наведена структура споживчих витрат заможних домогосподарств, отримана шляхом корегування вагів ОУЖД в більшій мірі відповідає особливостям споживання ЗВН, оскільки частка продуктів харчування істотно знизилася в порівнянні з вихідними даними обстеження.

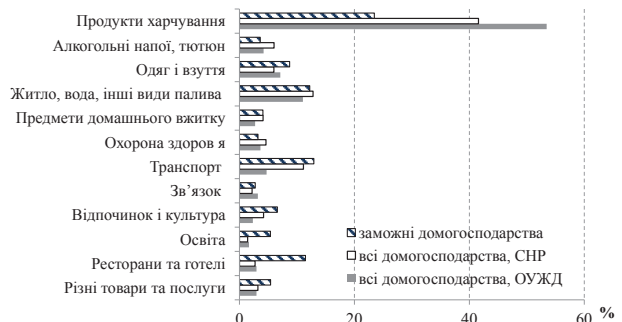

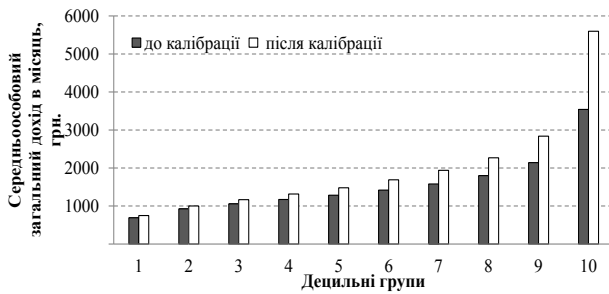
Рис. 3. Структури споживчих витрат домогосподарств за класифікацією СОІСОР за даними ОУЖД, СНР та змодельованого масиву домогосподарств

Джерело: розраховано автором на основі даних ОУЖД, СНР 2011 р.

Після здійснення процедур мікромоделювання за методологією калібрування ваг ОУЖД з ціллю узгодження структури споживання домогосподарств з даними кінцевих витрат СНР розподіл середньомісячного середньодушового загального доходу за децильними групами зазнав значних змін: доходи останніх децильних груп істотно різняться в порівнянні до і після процедури калібрування. Очевидно, дана різниця вказує на збільшення чисельності групи заможних домогосподарств внаслідок процедур мікроімітаційного моделювання (див. рис. 4).

Для опису сукупності, що включає заможні домогосподарства, використаний індекс Джині, Тейла та Аткинсона як широко відомі індикатори розшарування населення країни за рівнем доходу (табл. 2).

Таким чином, значення індексів розрахованих за загальними доходами для сукупності домогосподарств ОУЖД 2011 року та для змодельованого масиву домогосподарств істотно різняться.

Рис. 4. Середньомісячний середньодушовий загальний дохід населення України за даними ОУЖД до і після калібрації на структуру кінцевих витрат домогосподарств СНР

Джерело: розраховано автором на основі даних ОУЖД, СНР 2011 р.

Вищі оцінки показників нерівності в масиві після застосування процедури калібрації свідчать про більший рівень розшарування домогосподарств в змодельованому масиві, а, отже, про збільшення представленості заможних в загальній сукупності домогосподарств.

Таблиця 2

Оціночні значення показників нерівності для ОУЖД та змодельованого масиву домогосподарств

Показник нерівності	До процедури калібрації	Після процедури калібрації
Індекс Джині	0,254	0,321
Індекс Тейла (1)	0,173	0,223
Індекс Тейла (0)	0,167	0,196
Індекс Аткинсона, $e = 0.5$	0,075	0,087
Індекс Аткинсона, $e = 0.75$	0,111	0,127
Індекс Аткинсона, $e = 1$	0,146	0,166
Індекс Аткинсона, $e = 1.5$	0,213	0,235
Індекс Аткинсона, $e = 2$	0,274	0,296
Індекс Аткинсона, $e = 5$	0,500	0,524

Джерело: розраховано автором на основі даних ОУЖД 2011 р.

Висновки. Існує декілька підходів до виокремлення меж заможних верств населення, основними

з яких є побудова абсолютних чи відносних меж за можності. Вибір на користь одного з них залежить від переслідуваних цілей, сфери використання, часового періоду, характеру та доступності даних, що аналізуються.

Для кожного з джерел інформації, які можуть бути використані для оцінки ЗВН (податкові, адміністративні, статистичні дані), характерні власні переваги та недоліки, основними з яких є недостатній рівень надійності, слабка доступність та недооплення певних верств населення. Означені недоліки негативно впливають на якість результатів досліджень. Необхідність підвищення точності оцінки майнового стану ЗВН актуалізує підхід, який забезпечує можливість комплексного використання даних різних джерел.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Становлення середнього класу: домінанта національної стратегії України / [Баліцька В.В., Близнюк В.В., Крикун О.І., Мусіна Л.А., Скрипниченко М.І. та ін.]. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 640 с.
2. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
3. Income Tax Liabilities Statistics 2010-11 to 2013-14: Tables 2.1-2.7 [Електронний ресурс]: HM Revenue and Customs. – Режим доступу: <http://www.hmrc.gov.uk/statistics/tax-statistics/liabilities.pdf>.
4. Internal Revenue Service [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irs.gov>.
5. Atkinson A.B. Top incomes in the long run of history [Електронний ресурс] / А. В. Atkinson, Т. Piketty, Е. Saez. – Режим доступу: <http://www.jourdan.ens.fr>.
6. Огай М.Ю. Методологічні підходи до підвищення надійності оцінювання індексу споживчих цін в Україні // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка (економіка). – К., 2011. – С. 32-34.
7. Постельников В. население уже в какой-то мере удовлетворило потребности в дорогих машинах [Електронний ресурс]: Деловые новости / Виктор Постельников // Коммерсантъ Украина. – № 31. – 28.02.2011. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=1593081>.
8. Я персона вип-вип, у меня есть джип-джип... [Електронний ресурс]: Экономика. – Режим доступу: <http://www.from-ua.com/eo/42b95c7dca97f.html>.
9. У кого кризис: анализ рынка украинских суперкаров [Електронний ресурс]: Трансмиссия: Интернет-журнал. – 25.01.10, 12:34. – Режим доступу: <http://transmissia.net/translitica/25.01.10/3019.html>.
10. Головин В. Продажи премиум-авто растут в три раза быстрее обычных [Електронний ресурс] // Forbes Україна. – 2013. – Сентябрь. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1358504-prodazhi-premium-avto-rastut-v-tri-raza-bystree-obychnyh>.